

kültür merkezi bulunmaktadır. 1989 yılına kadar birbirinden kopuk olarak faaliyet gösteren ve İslâm'ın henüz devlet tarafından tanınan dinler arasında yer almaması sebebiyle yasal dinî teşkilâtlar içinde sayılmayan bu kuruluşlar, o yıl hükümet nezdinde daha etkili olabilmek için bir araya gelmeye başladı ve neticede iki federasyonun çatısı altında toplandı. Bunlardan, önce on dört kuruluşun katılımıyla (bugün otuza yakın) Federación Española de Entidades Religiosas Islámicas (FEERI), arkasından da ona alternatif olarak on altı kuruluşun birleşmesinden meydana gelen Unión de Comunidades Islámicas en España (UCIE) teşekkül etti.

İspanya'daki müslümanlara ait cemiyet ve kültür merkezlerinden çoğu bir mescid, İslâmî usullere göre kesilmiş etlerin ve bazı gıda maddelerinin satıldığı bir bölme ile idare ve sohbet odaları içeren birer apartman dairesinden ibarettir. Ancak bunların dışında, bir külliye niteliği taşıyan Centro Cultural Islámico de Madrid gibi, yalnız İspanya'dakilerin değil Avrupa'daki benzerlerinin de en büyükleri arasında yer alan kuruluşlar bulunmaktadır. 13.000 m²'lik bir alanı kaplayan bu kültür merkezi, sosyal ve sportif birimlerin yanı sıra İslâm kültürü ve bilimi müzesi, 30.000 ciltlik bir kütüphane, 500 kişilik bir konferans salonu gibi kısımlardan oluşmaktadır. Merkezin amacı ülkedeki müslüman cemaatlere dinî, kültürel, sosyal hizmetler sunmak ve çeşitli kültür merkezleri arasında diyalog kurulmasını sağlayarak İspanya'da müslüman varlığının daha sağlam temeller üzerine oturmasına katkıda bulunmaktadır.

Kuruluşlar arasında yalnız sosyal amaçlı olanlar da vardır. Bunlardan El Albergue Fátima Azahara, İspanya'ya iltica eden müslümanlara durumları düzelinceye kadar barınma hizmeti verme amacını taşıyan bir sığınma evidir. Bir mühtedinin gayretiyle 1993'te Sevilla'da faaliyete geçen kuruluşun ana hedefi, göçmenlerin kendi kimliklerini muhafaza ederek problemlerini aşmalarına katkı sağlamaktır. Faslı müslümanlar tarafından kurulan La Asociación de Trabajadores Inmigrantes Marroquíes en España'nın amacı ise müslüman işçilerin haklarını korumaktır. Cemiyet daha ziyade sendikal mahiyette çalışmalar yapmakta ve bu bağlamda İspanyol sendikaları ile iş birliği içine girmektedir. Bu kuruluşların yarıya yakınının mühtedilerin çalışmalarıyla vücut

bulmuş olması dikkat çekicidir. Geri kalanlar ise Kuzey Afrika, Suriye ve Pakistan kökenli müslümanlarca faaliyete geçirilmiştir. Bu arada İranlılar tarafından yönetilen Şîf eğilimli bir İslâm merkezi de bulunmaktadır.

Dinî Hayat. İslâmiyet'in, ülkede varlığı resmen kabul edilen dinler arasına alınmasından sonra iki müslüman federasyonu (FEERI, UCIE), Comunidad Islamica en España (CIE) adı altında birleşerek hükümetle uzun bir müzakere sürecine girdi ve 28 Nisan 1992 tarihinde üzerinde mutabakata varılan bir anlaşmayı imzaladı. Daha sonra parlamento ve kral tarafından da onaylanan anlaşma İspanya müslümanları açısından büyük bir önem taşımaktadır. Toplam on dört maddeden oluşan anlaşma metninde müslümanların dinî hayatını ilgilendiren başlıca beş alanda (dinî mekânlar, ibadetlere ve dinî merasimlere iştirak, evlilik, eğitim, bağışlar ve vergi muafiyeti) tesbit edilmiş yeni haklar ve düzenlemeler yer almaktadır. Bu anlaşma çerçevesinde, Comunidad Islamica en España'ya bağlı cemiyet ve merkezlerle buralarda görev yapan bütün personel hukukî statüye kavuşturulmuştur. Kur'an ve Sünnet'e uygun düşen İslâmî ibadetler, merasimler ve bunlara katılmaların hukukun teminatı altında olduğu vurgulanmış, bu arada hastahane ve hapishane gibi kamu kurumlarında müslümanların ibadetlerini ifa etmeleri bir hak olarak tanınmıştır. Yine, din görevlilerinin askerlik kanununun genel hükümlerine tâbi oldukları belirtilmekle birlikte istediklerinde niteliklerine uygun görevlerde çalıştırılabilecekleri ilkesi benimsenmiştir. Öte yandan bu anlaşma ile, İspanyol medenî kanununca aranan bazı şartları yerine getiren çiftlerin İslâmî usullere göre kıyılan nikâhlarının hukuken geçerliliği kabul edilmiştir. Eğitim alanında, müslüman öğrencilerin ilk ve orta dereceli okullarda velilerinin istemesi halinde İslâmî eğitim alma hakkına sahip oldukları, eğitim öğretim kurumlarının bu hakkın kullanılmasına için gerekli imkânı hazırlamakla mükellef oldukları ve okutulacak dinî kitapların Comunidad Islamica en España'nın onayından geçeceği belirtilmiştir. Anlaşma ile ayrıca müslümanlara, çalıştıkları yerlerin idarecilerine başvurmaları halinde cuma günleri 13.30-16.30 arasında ve ramazan ayında gün batımından bir saat önce izinli sayılmaları hakkı tanınmıştır. İslâmî esaslara uygun olarak hazırlanmış gıda maddelerinin ambalajlarına "helâl"

etiketi yapıştırılması, müslüman öğrenci, asker ve askerî memurlar için İslâmî kurallara uygun yemek çıkarılması da anlaşma metninde yer alan hususlardandır. Bu anlaşma uyarınca, Eğitim Bakanlığı da müslüman öğrencilere 1996'dan itibaren okullarında İslâm'la ilgili bir ders seçme hakkı tanımış ve eğitim kurumlarında görecekları İslâmî öğrenimin masraflarının bakanlıkça karşılanmasını kabul etmiştir. Bütün bunlarla birlikte uygulama aşamasında bazı sıkıntılarla karşılaşıldığı da bir gerçektir. Bunda bir yandan hükümet yetkililerinin isteksiz davranmasının, bir yandan da müslüman teşkilâtı arasında çıkan ihtilâfların rolü bulunmaktadır. Bu bağlamda, ilk ve orta dereceli öğretim kurumlarında müslüman öğrencilere okutulacak İslâm diniyle ilgili derslerin müfredatı ve ders verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi meselesi tam olarak halledilememiştir. Bazı bölgelerde mahallî idarecilerin ve fanatik grupların karşı tavırları yüzünden mescid inşası, mezarlık tahsisi, kurban kesimi gibi hizmetler rahatça yerine getirilememektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

E. Alonso, *De las taifas a la Federación. La larga marcha hacia la unidad de las asociaciones islámicas españolas, Comisión Episcopal de Relaciones Interconfesionales*, Madrid 1990; B. López García, *Inmigración Magrebí en España: el-retorno de los moriscos, Mafre*, Madrid 1993, s. 161-180; *Actas del Simposio Internacional: Comunidades islámicas en España y en la Comunidad Europea*, Madrid 1993; N. del Olmo Vicén, "The Muslim Community in Spain", *Muslim Communities in the New Europe* (ed. Gerd Nonneman), Berkshire 1996, s. 303-314; *Comunidades islámicas en Europa* (ed. Montserrat Abumalham), Madrid 1995; M. A. el-Kettâni, "Gırnata'nın Düşmesinden XIX. Yüzyıl Sonuna Kadar Endülüs'te İslâm" (trc. Seyfettin Erşahin), *Değişim Sürecinde İslâm*, Ankara 1997, s. 65-79; J. B. Vila, "The Muslims of Portugal and Spain", *JIMMA*, VII/1 (1986), s. 69-83; M. R. Cervera – E. J. Gómez-Pioz, "Centro Cultural Islamico...", *Cálamo*, sy. 9, Madrid 1986, s. 36-37; J. M. Coca, "Musulmanes de España", *Verde Islam*, sy. 2, Córdoba 1995, s. 71-77; P. A. Sánchez, "Los retos de la conversión", a.e., sy. 3 (1995), s. 28-36; "Entrevista con el profesor Ali Kettani", a.e., sy. 5 (1996), s. 96-110.

 MEHMET ÖZDEMİR

V. İSPANYA'DA İSLÂM ARAŞTIRMALARI

İspanya'da İslâm kültürünü ve müslümanların ilmî birikimlerini tanımaya yönelik ilginin X. yüzyıla kadar gittiği ve bu yüzyılın ortalarından itibaren Katalonya'

da Arapça'dan Latince'ye tercüme faaliyetlerinin başladığı görülür. XII. yüzyılın ilk yarısı boyunca Barselona'da Endülüs-lü yahudi Abraham b. Hayya'nın katkılarıyla Plato Tibastinus (Plato of Tivoli), Bet-tânî'nin astronomi tabloları dahil müslümanlarca kaleme alınan astronomi ve astrolojiye dair birçok eseri Latince'ye tercüme etti. Aynı dönemde Sarakusta'daki Hüdîler'in zengin kütüphanesinden faydalandıkları sanılan Hugo de Santalla, Hermann de Carintia ve Roberto de Ketton da çeviri işiyle uğraşıyorlardı. Yine XII. yüzyılda Başpiskopos Raimundo'nun himayesi altında müslüman, müsta'rib ve yahudi bilginleriyle çeşitli Avrupa ülkelerinden gelen Gerard de Cremona, Roberto de Chester, Adelardo de Bath gibi mütercimler Toledo'da buluşarak Toledo Mütercimler Okulu'nu kurdular ve felsefe, tıp, matematik, geometri, astronomi, astroloji vb. alanlardaki çok sayıda Arapça eseri Latince'ye tercüme ettiler. Bu mütercimlerden yalnız Gerard de Cremona'nın yetmişin üzerinde eseri Latince'ye kazandırdığı bilinmektedir. Toledo'daki tercüme faaliyetleri daha sonra Başpiskopos Rodrigo Jimenez de Rada ve özellikle XIII. yüzyılın ikinci yarısında Kastilya-Leon Kralı X. Alfonso'nun himayelerinde artarak sürdü. Ayrıca ilmi, felsefi ve edebî eserlere, müslümanlarla kendi kaynaklarını tanyarak mücadele etmek amacıyla başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere bazı dinî kaynaklar da eklendi. X. Alfonso, Endülüs'ün ilmi mirasından en iyi şekilde faydalanabilmek için Toledo dışında Murcia ve Sevilla'da müfredatında Arapça öğretime yer verilen, ayrıca müslüman ve yahudi âlimlerinin görev yaptığı araştırma merkezleri kurdu. XII ve XIII. yüzyıllarda bu çalışmaların yanı sıra İslâm tarihinden ve özellikle Endülüs müslümanlarından bahseden kronikler de yazıldı. Bunların başlıcalarından biri, Rodrigo Jimenez de Rada'nın hıristiyan bakış açısıyla kaleme aldığı, XII. yüzyılın ortalarına kadarki olayları kapsayan *Historia Arabum*'u, bir diğeri de X. Alfonso'nun Endülüs ve Mısır tarihine dair bahislerde Ebû Ubeyd el-Bekrî, İbn Alkame ve İbn Vasîf Şah gibi müslüman coğrafyacı ve tarihçilerin eserlerinden geniş ölçüde yararlandığı *Primera Cronica General*'idir. X - XIII. yüzyıllarda İspanya'da müslümanların ilmi mirasına gösterilen bu yoğun ilgiyi daha sonraları görmek pek mümkün değildir. Yalnız XVI ve XVII. yüzyıllarda Diego Hurtado de Mendoza, Luis de Marmol Carvajal, Jaime Bleda, Pedro

Aznar de Cardona, Antonio Corral y Rojas, Vicente Pérez de Culla, Aguilar Gaspar, Jaan Ripoll gibi bazı tarihçiler o sıralarda İspanya'nın bir iç meselesi gibi ortaya çıkan, fakat özellikle Osmanlılar'la dış bağlantıları da olan Moriskolar meselesiyle ilgili eserler kaleme almışlar ve Diego Hurtado de Mendoza hariç hepsi, esas itibariyle İspanya'nın bu konuda takip ettiği zorla hıristiyanlaştırma ve sürgün politikalarının haklılığını savunmuştur. XVIII. yüzyılda ise sadece *Grammática arábigo-española* (Madrid 1775) ve *Diccionario español-latino-arábico* (Madrid 1776) adlı eserleriyle Francisco Cañez dikkat çekmektedir.

İspanya'da bugünkü anlamda İslâm araştırmaları, esas itibariyle diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi XIX. yüzyılda başlamıştır. Fakat bu çalışmalar bilinen şarkiyat geleneğinden çok farklıdır. Çünkü genelde diğer şarkiyatçılar Arapça, Farsça ve Türkçe'yi içine alan sömürgecilik eksensiz çalışmalar yaparken İspanya, Portekiz'le birlikte ilk iki sömürgeci ülkeden biri olduğu halde İspanyol şarkiyatçıları, çalışmalarını daha ziyade kendi millî geçmişlerinin bir parçasını teşkil eden Endülüs tarih ve medeniyetini araştırmaya yöneltmişlerdir. XVI ve XVII. yüzyılların aksine XVIII. yüzyılda âdetâ unutulmuş olan Moriskolar meselesi XIX. yüzyılda tekrar İspanyol şarkiyatçılarının ilgi alanına girdi. Bunlardan M. Menendez y Pelayo (*Historia de los heterodoxos españoles*, Madrid 1880), M. Danvila y Collado (*La expulsión de los moriscos españoles*, Madrid 1889) ve P. Boronat y Barrachina (*Los moriscos españoles y su expulsión*, Madrid 1901), daha önceki meslektaşlarının yaptığı gibi eserlerini devlet yanlısı bir bakış açısıyla şekillendirirken A. Fernández Guerra (*Reflexión sobre la rebelion de los moriscos y censo de población*, Granada 1840), M. Lafuente y Zamalloa (*Historia general de España*, Madrid 1850-1867) ve F. Janer (*Condición social de los moriscos de España*, Madrid 1857) çalışmalarında nisbeten daha tarafsız bir bakış açısı sergilediler. Endülüs tarihinin bütününe ele alan ilk İspanyol şarkiyatçısı, *Historia de la dominacion de los árabes de España* (I-III, Madrid 1820-1821) adlı eseri yazan Jose Antonia Conde'dir. Onun çağdaşı Pascual de Gayangos, bir yandan Makkarî'nin *Nefhu't-îb'ini* *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain* adı altında muhtasar bir şekilde İngilizce'ye tercüme ederken (I-II, Londra 1840-1843) bir yandan da Ahmed b. Muhammed er-Râzî'nin

Târîh'i ile Moriskolar'ın dil ve edebiyatı üzerine çeşitli araştırmalar yaptı (*La crónica del moro Rasis*, Madrid 1850; "Language and Literature of the Moriscos", *British and Foreign Review*, 8 [1839], s. 63-95). İslâm karşıtı bir bakış açısına sahip olan ve bunu eserlerine de yansıtan Francisco Javier Simonet, Endülüs'te müslüman hâkimiyetinde yaşayan zimmî hıristiyanlar (müsta'ribler / mozarabes) hakkındaki hem Latince hem Arapça kaynakları kullanarak hazırladığı *Historia de los mozárabes de España* (I-IV, Madrid 1897-1903) adlı hacimli çalışmasıyla tanındı.

XIX. yüzyıl İspanyol şarkiyatçıları arasında Francisco Codera y Zaidin'in ayrı bir yeri ve önemi vardır. Asil hedefi müslüman İspanya'ya ait bir kültür tarihi yazmak olan Codera, bu arzusunu tek bir eser çerçevesinde gerçekleştiremediyse de böyle bir eserin parçaları sayılabilecek birçok çalışma yaptı. Bu çalışmaların en kayda değer yanı, daha önceki İspanyol şarkiyatçıların kaleme aldıkları eserlere kıyasla peşin hükümlerden ve bunların yol açtığı hatalardan büyük ölçüde arınmış olmasıdır. Codera, sonraları Los Benî Codera denilen ve Julián Ribera y Tarrago, Miguel Asin Palacios, Don Emilio García Gómez, Don Angel González Palencia gibi XX. yüzyılın ilk nesil şarkiyatçılarından oluşan bir ekole de öncülük etmiştir. Bu yüzyılın başında Escuela de Estudios Árabes'i de kuran bu isimler, hocaları Codera'nın açtığı çığırda İspanyol şarkiyatçılığını daha sağlam temellere oturtular. Şarkiyatçı olmaları yanında Avrupa tarihini de iyi bilmeleri kendilerini karşılaştırma ve yeni sonuçlara ulaşma imkânı sağladı; böylece İslâm kültürü ile Batı kültürü arasındaki münasebetler onların çalışmalarıyla aydınlanmaya başladı. Julian Ribera y Tarrago Endülüs'teki eğitim sistemi ve kütüphaneler, Arap müziği ve Batı müziğine etkileri, Aragon'daki hukuk kurumlarının Endülüs'ten neler aldığı gibi konular üzerinde ciddiye durdu. Hem Codera hem de Ribera'nın öğrencisi olan M. Asin Palacios, özellikle İslâm felsefesi ve tasavvufu hakkında yaptığı orijinal çalışmalarla tanındı. 250'ye yakın araştırmaya imza atan bu şarkiyatçının tanınmasına sebep olan eserlerinin başında, ilim âleminde büyük yankılar uyandıran Dante'nin *İlâhî Komedya*'sındaki cennet, cehennem ve a'râf tasvirlerinin XIII. yüzyılda Arapça'dan İspanyolca ve Latince'ye yapılan tercüme vasıtasıyla İslâm kaynaklarından alındığını ortaya koyduğu *La escato-*

logia Musulmana en la Divina Comedia (Madrid 1919, 1943, 1961) gelir (bk. İLÂHÎ KOMEDYA). Los Bení Codera ekolünün bir diğer önemli ismi ve M. Asin Palacios'un öğrencisi olan Don Emilio García Gómez, adını Arap edebiyatı ve daha çok da Endülüs şiiri üzerinde yaptığı muhtevalı çalışmalarıyla duyurdu. Yine M. Asin Palacios'un öğrencilerinden Don Angel González Palencia, Endülüs ve Doğu Müslümanlığı ile ilgili 340 civarında çalışma yaptı ve özellikle İslâm kültürünün İspanya ve Avrupa'yı nasıl etkilediği konusunu işledi. XX. yüzyılın ilk nesil İspanyol şarkiyatçıları arasında sayılabilecek bir diğer isim de Ambrosio Huici Miranda'dır. Çalışmalarını esas itibarıyla XII-XIII. yüzyıl Mağrib ve Endülüs tarihi üzerine yoğunlaştıran Huici Miranda, bu döneme ait bazı önemli Arapça kaynakların neşrini ve İspanyolca'ya çevirisini gerçekleştirdi. Belensiye tarihini incelediği *Historia musulmana de Valencia y su región* adlı hacimli eserinin (I-III, Valencia 1970) mukaddimesinde, Ortaçağ İspanya tarihi için müslüman kaynaklarının hıristiyan kaynaklarından daha doğru bilgiler ihtiva ettiğini, İspanyol meslektaşlarının Arapça bilmedikleri için bu kaynaklardan yararlanamamalarının ciddi bir kusur olduğunu ve bu durumun onları İspanya'daki müslüman varlığı konusunda ön yargılı davranmaya sevkettiğini vurgulaması dikkat çekicidir.

İlk nesil İspanyol şarkiyatçılarınin rehberlikleri sayesinde ülkedeki İslâmî araş-

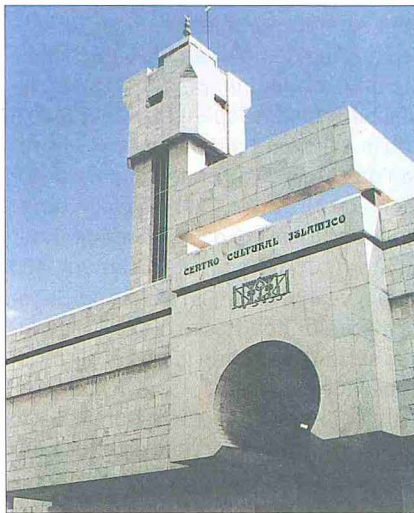
tırmalara olan ilgi giderek arttı ve aralarında Juan Vernet, Leopoldo Torres Balbás, Millas Vallicrosa, R. Menendez Pidal, I. Cagigas, Dominguez Ortiz, Cruz Hernández, Jacinto Bosch Vilá gibi isimlerin yer aldığı onlarca şarkiyatçı yetişti. Bunlardan Juan Vernet Endülüs'ün bilim tarihi üzerinde yoğunlaştı. Eserlerinin en meşhuru olan *La cultura hispanoárabe en Oriente y Occidente*'de (Barcelona 1978), İslâm kültürünün Doğu'da nasıl doğduğundan ve müslümanların İspanya'ya nasıl yerleştiğinden bahsettikten sonra X-XIII. yüzyıllarda ortaya koydukları matematik, tıp, astroloji, astronomi, botanik, zooloji, din, felsefe, sanat ve edebiyat alanlarındaki çalışmalarını ve bunların Batı dillerine çevrilmesi konusunu titiz bir biçimde ele aldı. Vernet gibi Millas Vallicrosa da Endülüs ilim tarihi ve tercüme üzerine durdu; özellikle Endülüslü astronom Zerkâf'nin Arapça aslı mevcut olmayan *Tuleytula Zici* hakkında yazdığı *Estudios sobre Azarquiel* (Madrid-Granada 1943-1950) ve müslüman biliminin Avrupa'ya intikalinde İspanya'nın rolünü açıkladığı *Nuevas aportaciones para el estudio de la transmisión de la ciencia a Europa a través de la España* (Barcelona 1943) adlı kitaplarıyla dikkat çekti. R. Menendez Pidal, İspanyol dili ve edebiyatı üzerine yaptığı araştırmalarda Arapça'nın ve Endülüs kültürünün etkilerini inceledi (*España del Cid*, I-II, Madrid 1947; *Poesía árabe y poesía europea*, Madrid 1941, 1963). I. Cagigas, *Los Mozárabes* (I-II, Madrid 1947-1948) ve *Los Mudéjares* (I-II, Madrid 1948-1949) adlı eserlerinde müsta'riblerle müdeccenleri, Cruz Hernández *Historia del pensamiento en el mundo islámico* (Madrid 1982) ve *Abu-l-Walid Ibn Rusd* (Cordoba 1986) isimli kitaplarında İslâm felsefesini ve İbn Rüşd'ü ele aldılar. Endülüs sanat ve mimarisi üzerine yaptığı çalışmalarla İspanyol şarkiyatçıları arasında mümtaz bir konuma gelen Torres Balbás'ın birçok eseri arasında *La Mezquita de Córdoba y las ruinas de Madinat al-Zahrâ* (Madrid 1952), *Alhambra y el-Generalife* (Madrid 1952) ve *Ciudades Hispano-Musulmanes*'in (Madrid 1985) ayrı bir yeri vardır.

İspanyol şarkiyatçılarınin çalışmaları, İspanyol tarihçileri arasında bazı farklı değerlendirmelere ve sert polemiklere yol açmıştır. Bu hususun en tipik örneği, Americo Castro ile Claudio Sanchez-Albornoz arasındaki tartışmalardır. A. Cas-

tro, *España en su historia, cristianos, moros y judios* (Buenos Aires 1948) ve *La Realidad histórica de España* (Mexico 1954) adlı eserlerinde, İspanya tarihi ve toplumunun şekillenmesinde müslüman Endülüs'ün büyük bir paya sahip bulunduğunu söylerken C. Sánchez-Albornoz, bu teze şiddetle karşı çıkarak hıristiyan İspanya'nın Endülüs'ten bağımsız biçimde ve Vizigotlar'a uzanan kendi hıristiyan kimliği içinde bir tarihî süreç yaşadığı, Endülüs'ün bu süreci doğuran değil kesintiye uğratan bir faktör olduğu ve müslüman hâkimiyetinde İspanyollar'ın kendi özelliklerini yitirmedikleri tezini ileri sürmüştür (*España un enigma histórico*, I-II, Buenos Aires 1956). Ancak bu tarihçi, genelde İspanya tarihi ve toplumunun şekillenmesinde Endülüs'ün rolünü kabul etmese de Endülüs tarih ve medeniyetinin taşıdığı önemin farkındadır. Nitekim Endülüs tarihine dair *La España musulmana* (I-II, Buenos Aires 1943; Madrid 1986) ve *España y el Islam* (Madrid 1974, 1981) isimli çalışmaları yapma gereğini duymuş ve bunların ikincisinde her ne kadar yine yukarıda belirtilen tezini tekrarlamışsa da Endülüs kültürünün Batı'ya olan etkisini vurgulamaktan kendini alamamıştır.

Günümüzde İspanyol üniversitelerinin çoğunda Arapça, İspanya Ortaçağ Tarihi ile İspanyol Dili ve Edebiyatı bölümlerinde tamamlayıcı ders olarak okutulmaktadır. Ayrıca Salamanca, Barselona ve Madrid-Comillas Piskoposluk üniversitelerinin Teoloji ve Felsefe fakültelerinde İslâm dini ve kültürü dersleri verilmektedir. Yine Complutense de Madrid, Autónoma de Madrid, Granada, Sevilla, Cadiz, Salamanca, Alicante ve Central de Barcelona üniversitelerinde Arap dili ve edebiyatı ile İslâm hakkında yüksek lisans ve doktora programları bulunmaktadır. Bu üniversitelere, 1992 yılında İspanyol hükümetiyle Comunidad Islamica en España arasında yapılan anlaşmanın bir neticesi olarak 1994'te kuruluşu gerçekleşen ve ünlü Kurtubalı âlim İbn Rüşd'ün adını taşıyan *Universidad Islámica Internacional Averroes* eklendi. Özel bir statüyle Cordoba'da kurulan ve hem Batı hem müslüman âleminden akademisyenlerin teşkil ettiği bir mütevelli heyeti tarafından yönetilen bu milletlerarası üniversite, İslâmî ilimlerle (Kur'an, tefsir, hadis, İslâm tarihi, İslâm felsefesi, Endülüs tarihi) Arap dili ve edebiyatını içine alan dört yıllık bir lisans programı uygulamaktadır; bünyesinde yine lisans seviyesinde

İslâm Kültür Merkezi – Madrid / İspanya

bir de açık öğretim programı mevcuttur. Her iki programda yardımcı ders olarak Türkçe, Farsça ve Berberice yer almaktadır. Üniversitenin temel hedeflerinden biri, İslâm'ın ve İslâm kültürünün yüksek düzeyde öğretimini sağlamak ve Cordoba'yı Endülüs döneminin Kurtuba'sı gibi farklı kültürlerin buluştuğu bir cazibe merkezi haline getirmektir.

İspanya'nın bilimsel araştırmalarla ilgili ana kurumu olan Consejo Superior de Investigaciones Científicas'ın (CSIC) bünyesinde yer alan Arap Araştırmaları ve Ortaçağ Tarihi bölümleri, yakın bir iş birliği içerisinde Endülüs ve Mağrib tarihi üzerine araştırmalar yapmakta ve çeşitli ilmi faaliyetlerde bulunmaktadır. Consejo Superior de Investigaciones Científicas'a bağlı olarak faaliyet gösteren bir başka kuruluş da XX. yüzyılın başlarında Los Benî Codera ekolü mensupları tarafından kurulan Granada'daki Escuela de Estudios Arabes'tir. Endülüs'te toplumsal ve kültürel hayat, ziraat, tıp, farmakoloji alanlarında kaydedilen gelişmeler bu enstitüde incelenen ana konulardır. Madrid'de bulunan Dışişleri Bakanlığı'na bağlı El Instituto Hispano-Arabe de Cultura ile Mısır hükümetince finanse edilen El Instituto Egipcio de Estudios Islámicos ve Cordoba'da kurulmuş olan El Instituto de Estudios Califales daha çok günümüz Arap dünyasıyla ilgili dil kursları açma, konferanslar düzenleme ve dergi, broşür çıkarma gibi kültür faaliyetleriyle ilgilenmektedir.

Ülkede İslâmî araştırmalar üzerine yayımlanan dergilerin en önemlisi, 1933-1978 yılları arasında kırk üç cilt halinde çıkan *Al-Andalus*'tur. Makalelerinin ilmi düzeyi çok yüksek olan bu derginin 1978 yılında yayımına son verilmiş, yerini 1980'den itibaren Consejo Superior de Investigaciones Científicas tarafından çıkarılan ve 2000 yılında XXI. cildi tamamlanan daha geniş kapsamlı *Al-Qantara* almıştır (bk. al-ANDALUS). Diğer dergilerin başlıcaları şunlardır: *Anaquele de estudios árabes* (Madrid), *Awraq* (Madrid), *Sharq Al-Andalus* (Alicante), *Aljamia* (Oviedo), *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos* (Madrid), *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas* (Madrid).

İspanya'da bugün Endülüs tarihi, daha genel çerçevede İslâm tarihi ve kültürü üzerinde çalışacak araştırmacıların istifade edebilecekleri bazı kütüphaneler vardır. Madrid yakınlarındaki Escorial La

brary bunların başında gelmektedir. XVI. yüzyıl sonlarında II. Felipe tarafından kurulan bu saray kütüphanesinde başlangıçta 4000'in üzerinde Arapça el yazması mevcut iken 1671 yılında çıkan yangında bunların yarısından çoğu yok olmuştur. Günümüzde bu kütüphanede, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Lübnanlı rahip Michael Casiri tarafından katalogu hazırlanan (*Bibliotheca Arabico-Hispana Escorialensis*, Madrid 1760-1770) 1851 el yazması yer almaktadır. Madrid'de bulunan La Biblioteca Islámica "Felix María Pareja", yeni kurulmasına rağmen gerek kitap gerekse süreli yayınlar açısından çok zengindir ve her geçen gün daha da zenginleşmektedir. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, El Instituto Hispano-Árabe de Cultura, El Instituto Egipcio de Estudios Islámicos ve Granada'daki Escuela de Estudios Árabes de Islâmî araştırmalarda istifade edilebilecek birer kütüphaneye sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

S. C. Teixeira, *Los estudios árabes en España*, Madrid 1947; Necib el-Akiki, *el-Müsteşrikün*, Kahire 1958, I, 573 vd.; J. R. Morales, *Relaciones culturales entre España y el mundo árabe*, Madrid 1960; J. T. Monroe, *Islam and the Arabs in Spanish Scholarship*, Leiden 1970; M. M. de Cirre, *Arabistas españoles del siglo XIX*, Madrid 1972; E. Saez - M. Rossell, *Repertorio de medioevalismo hispánico (1955-1975)*, Barcelona 1976-78, I-II; Ahmed Abdurrahman el-Kemmûn, "et-Türâşü'l-İslâmiyyü'l-Endelüsî fi mizânî'l-istişrâkı'l-İsbâniyyi'l-mu'âşır", *es-Sicillü'l-İlmî li-nedveti'l-Endelüs* (nşr. Abdullah b. Ali ez-Zeydân v.dğr.), Riyad 1417/1996, II, 235-245; M. Fierro - M. Marín, *Los estudios árabes e islámicos en España*, Murcia 1996; A. G. Chejne, "The Role of al-Andalus in the Movement of Ideas between Islam and the West", *Islam and the West*, New York, ts., s. 110-111; S. M. Imamuddin, "Sources of Muslim History of Spain", *JPHS*, I/4 (1953), s. 357-379; M. de Epalza, "Bibliografía árabe e islámica en España", *Boletín de la asociación Española de orientalistas*, II, Madrid 1966, s. 131-175; a.mlf., "Arabic Studies in Spain Today", *MESA Bulletin*, VIII/2 (1974), s. 1-7; A. Cortabarría Beitia, "L'état actuel des études Arabes en Espagne", *MIDEO*, VIII (1966), s. 75-130; J. Bosch Vila, "El orientalismo Español", *Boletín de la asociación Española de orientalistas*, III (1967), s. 175-188; Ahmed b. Abbûd, "Te'emmülât fi't-taşavvurâtî't-târîhiyye li'l-Endelüs kadîm ve hadîş", *RHM*, sy. 29-30 (1983), s. 487-503; Kâsim ez-Züheyri, "ed-Dirâsâtü'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye fi İsbâniyâ el-hadîşe", *el-Menâhil*, XXVIII, Rabat 1983, s. 45-50; G. de Andres, "Colección de códices árabes de al Escorial", *Cálamo*, sy. 9, Madrid 1986, s. 30-33; *Arabismo: Boletín informativo*, sy. 51, Madrid 1988, s. 1-56; S. A. H. Ahsani, "The State of Research on Islamic Spain", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, IX/4, Herndon 1992, s. 556-562.

MEHMET ÖZDEMİR

İSPAT

(bk. İSBAT).

İSPEHBED

(إسپهبد)

Vali, emîr
ve başkumandan anlamında
bir terim.

Farsça *ispeh* (ordu) ve *bed* (emîr) kelimelerinden meydana gelen *ispeh-bed* unvanı, İran'da Ahamenîler zamanından (m.ö. 539-333) başlayarak "başkumandan" mânasında kullanılmıştır. Sâsânîler'in ilk döneminden itibaren bu unvan idarî bir anlam da kazanmaya başlamış, Enûşîrvân yaptığı yeni düzenlemeler çerçevesinde ülkeyi kuzey, güney, doğu ve batı olmak üzere dört bölgeye ayırarak her bölge için ispehbedler tayin etmiştir.

Terim Arapça kaynaklarda *isbehbez* şeklinde geçer. Halife Me'mûn, Mâzyâr b. Kârin'e ispehbez unvanını vererek Taberistan'a vali tayin etmişti. Taberistan'da basılan sikkeler üzerinde bu unvanın kullanıldığı görülmektedir. Taberî, Süveyd b. Mukarrin'in 22 (643) yılında barış antlaşması imzaladığı Taberistan ve Cîl-i Cîlân hâkimi Ferruhân'a Horasan ispehpezi diye hitap ettiğini kaydeder (*Târîh*, IV, 153). Kaynaklardan I. (VII.) yüzyılın sonuna doğru bu unvana sıkça rastlandığı anlaşılmaktadır. İran'da Debûyîler ve Kârinvend (Suhrânîler) gibi bazı mahallî hânedanlar ispehbez unvanını liderleri ve hükümdarları için kullanmışlardır.

Taberistan'da hüküm süren Bâvendîler'in bu unvanı Moğol istilâsına kadar kullandıkları bilinmektedir. İspehbez unvanı Hazar kıyıların güneybatısında hüküm süren Deylemîler'de de görülmektedir. Kâbe'de bulunan, Abbâsî Halifesi Me'mûn zamanına ait 200 (815-16) tarihli bir kitâbede İspehbez Kâbul (Kâbil) Şah'ın tahtının halifenin emriyle Horasan'dan Mekke'ye gönderildiği kaydedilmektedir (Ezraki, I, 227). Selçuklu emirlerinden birinin adı da İspehbez'dir. Emîr İsfehbez b. Sav Tegin et-Türkmânî, 487 (1094) ve 488'de (1095) Mekke'nin Şii valisi Kâsım b. Ebû Hâşim el-Alevî'yi yerinden sürmüş ve şehrin idaresini bir müddet elinde tutmuştur (İbnü'l-Kalânîsî, s. 130). İbnü'l-Esîr, Sabâve b. Humâr Tegin adlı Selçuklu kumandanın ispehbez unvanıyla anıldığını kaydetmektedir (*el-Kâmil*, X, 299).